

Het wonder in de sprookjes van Andersen

Over de sprookjes van Andersen is eens gezegd dat zij het verlangen uitdrukken. In het sprookje *De klok* vertelt Andersen over een stad waar de mensen 's avonds laat, heel ver weg, het wonderlijk mooie geluid van een klok horen. Het geluid trekt de mensen aan, doet hen aan iets herinneren. Het maakt onrustig. Wat is dat toch en waar komt het vandaan? Moeten we niet de stad verlaten en op zoek gaan? De stad raakt in de ban van de wonderlijke klok, dichters gaan er over schrijven, filosofen gaan het verschijnsel bestuderen. Zelfs de keizer gaat zich ermee bemoeien. Intussen waren de mensen in het bos gaan zoeken, want daar kwam het geluid vandaan. Ze dringen steeds dieper het bos binnen. Ze blijven het geluid horen, maar vinden niets. Ze gaan twifelen. Is het geen bedrog, of verbeelding? Twee mensen houden vol, een koningszoon en een arme jongen, de een gaat links af, de ander rechts, maar ze zullen de klok vinden, al moeten ze gaan tot aan het einde van de wereld. De tocht voert door paradijselijke bossen waar de wonderlijkste bloemen groeien en witte zwanen zwemmen en met hun vleugels slaan. Maar ook dáár komt het geluid niet vandaan. Pas als de koningszoon vertwijfeld wil opgeven en als de nacht dreigt in te vallen, doet hij een laatste poging. Hij klimt op de rotsen en 'hij kwam boven, vóór de zon helemaal onder was'. Vanuit dit hoge punt ziet hij, onverwacht, de zee, 'de grote machtige zee', en ziet hij de zee en de hemel in gloeiende kleuren in elkaar versmelten en hoort hij alles zingen, de zee, het bos, zijn hart. Sprookjes drukken niet alleen het verlangen uit, maar je hebt ze ook nodig om het in deze wereld, waar angst is, onrecht, onvrijheid, te kunnen uithouden. Dat is geen escapisme, geen romantische vlucht uit de werkelijkheid, maar een oproep om de dingen recht te zetten, om de dingen anders te doen, rechtvaardiger. De sprookjes van Andersen leren ons, als je goed leest, dat deze wereld helemaal geen idylle is, geen paradijselijke tuin, maar geschonden en gebroken, vol met barsten, zoals het tragisch-mismoedige sprookje *De theepot* wil vertellen. Bij Andersen loopt het in deze wereld dikwijls niet goed af. De trotse theepot had dan wel een gebroken deksel, maar dat wordt goedgeemaakt door de prachtige tuit die hem tot een koning op de theetafel maakte. Tot het ongeluk toeslaat! 'De theepot viel, de tuit brak af, het oor brak af'. Het hardste voor de theepot was dat zij om hem lachten. Hij wordt 'in een hoek gezet', aan iemand cadeau gegeven, hij komt 'terecht in de armoede'. Even gaat het beter, er wordt aarde in de theepot gestopt, en een bloembol in de aarde gepoot. De theepot is gelukkig, tot ze hoort zeggen dat de bloembol een betere pot verdiende. 'Men sloeg mij kapot, dat deed vreselijk pijn...en ik werd weggegooid op de binnenplaats en lig daar nu als een oude scherf, maar ik heb de herinnering, die kan niemand mij ontnemen.' Het madeliefje, in het gelijknamige sprookje, begon ook zo gelukkig. Het is, anders dan de theepot, maar een bloemetje van niks, maar het is wel tevreden. 'De zon schijnt op mij en de wind kust mij. O, wat ben ik toch rijk.' Aan die gelukzaligheid ergeren zich de stijve tulpen en de pioenen met hun dikke koppen! De evangelische gelukzaligheid is niet van lange duur. Het begon als een feestdag, met een madeliefje dat luistert naar 'de leeuwerik, die in de lucht zong'. Er is niets vrijer dan een leeuwerik die rondvliegt door de lucht. Maar hij wordt gevangen, in een kooitje gezet, en komt om van dorst. Het madeliefje 'kon alleen maar aan de gevangen vogel denken, waarvoor het helemaal niets kon doen. Zelf wordt het madeliefje, aan het eind van het verhaal, 'op de weg in het stof geworpen' en door iedereen vergeten, behalve door de sprookjesdichter. Het verhaal is geschreven met het enige dat nog overblijft als je niets meer kunt doen: met mededogen. Ik vergeet u niet, zegt de Schrift. Wie de sprookjes van Andersen leest, maar ook zijn vele brieven en dagboeken, zijn romans en zijn autobiografie, komt een zeer complex mens tegen, het tegendeel van een

'naïeve' sprookjesdichter. Op het toppunt van zijn roem, in Europa als schrijver gevierd, aan de hoven van vorsten ontvangen, bleef hij gebukt gaan onder een grimmige, knagende zelftwijfel, gevolg van zijn armoedige jeugd. Die jeugd zou hem tekenen: de vroege dood van zijn vader, een arme schoenmaker, een moeder van wie hij hield, maar die hem niet kon onderhouden. Ze was wasvrouw, ze zou in een gesticht sterven als alcoholiste, aan een delirium tremens. Andersen schreef een schrijnend mooi gedicht over haar en zal haar in een van zijn sprookjes gedenken. Als 14-jarige beproeft Andersen zijn geluk in Kopenhagen, hij eet het genadebrood van de rijken die wel wat in hem zien, zijn school betalen. Het lelijke eendje wordt op proef genomen, en wordt uiteindelijk een zwaan, maar wel een zwaan die de vernederingen en krenkingen uit zijn jeugd onder zijn verendek zal meedragen. Andersen is een zeer religieus mens en zal een leven lang worstelen met God en met het christendom van zijn tijd, zoals die andere grote Deen, Kierkegaard, dat deed. De dichter en de filosoof kenden elkaar uit Kopenhagen, maar gingen in hun zoektocht naar God eigen wegen, bepaald door hun aanleg en temperament. De een ging links af, de ander rechtsaf, zoals in het sprookje *De klok*. Kierkegaard zal als een getergde profeet tekeergaan tegen een verwaterd burgerlijk christendom dat 'tegen een spotprijs' te koop is. Andersen wijst in zijn romans en zijn sprookjes het sombere, met schuldcomplexen beladen christendom van zijn tijd even resoluut af. Maar zijn toon is zachter, milder. Andersen werkt met een fluit, Kierkegaard met een trompet. Beiden worstelen een leven lang met God, hevig, ernstig, heen en weer geslingerd tussen twijfel en geloof, maar altijd biddend, tot God, tegen God, hem nooit los latend. Mijn echte genie ligt in het bidden, zei Kierkegaard eens. De dagboeken van Andersen staan vol met gebeden, gebeden tot een vader want zo ziet hij God, net als Kierkegaard. Dat de majesteit van God 'die alle sterren in het oneindige draagt' zich toch bij Kierkegaard verbonden weet met één musje, zo iets kleins en zo iets weerloos, en dat het kleinste bloempje, een madeliefje, in zijn kwetsbaarheid bij Andersen toch door God wordt aangeraakt, zegt iets over hoe Kierkegaard en Andersen God ervaren hebben. Het wezen van God moet iets met kwetsbaarheid te maken hebben...

Laten we terugkeren naar het lelijke jonge eendje dat zoveel werd aangedaan. Het sprookje drukt niet alleen verlangen uit maar het herstelt en heelt ook wat gebroken is. Het eist gerechtigheid op voor het kleine meisje met de zwavelstokken, dat doodvriest op de stoep van de rijken. Andersen schreef in zijn sprookjes, sociaal bewogen als hij was, over het onrecht dat mensen in sociale en politieke systemen wordt aangedaan, dat mensen knecht en ze laat verrekken. Maar onrecht is een ondeelbaar begrip. Er zijn vele soorten onrecht, die mensen worden aangedaan, mensen die lijden onder miskening, eenzaamheid, verwaarlozing, het gevoel niets waard te zijn, niet geliefd te zijn. Ook daar gaat het in de sprookjes van Andersen over. In *Het lelijke jonge eendje* gaat het om een eendje dat niet goed gelukt is, het wordt 'gebeten, gestoten en voor de gek gehouden.' Het ergste is dat zijn eigen moeder zegt: 'Ik wou dat je ver weg was!' Het eendje loopt weg, begint een lange zwerftocht en wordt ergens 'voor drie weken op de proef genomen.' Het is diep ongelukkig, tot het op een avond een prachtige zwerm zwanen ziet, die 'hoger en hoger' vlogen. Toen werd het het eendje even 'wonderlijk te moede.' Het kan die zwanen maar niet vergeten. In de winter gaat er veel mis, het eendje vriest vast in het ijs en overleeft nauwelijks. Toch volgt er een heerlijk voorjaar, het eendje sloeg zijn vleugels uit, en 'vóór hij het wist, was hij in een grote tuin, waar de appelbomen in bloei stonden, waar de seringen geurden.' En er kwamen nu 'drie prachtige witte zwanen; zij ruisten met hun veren en dreven zo licht op het water.' Het eendje zwemt hen doodsbang tegemoet. Zullen ze hem niet willen doodpikken, zal het niet weer beginnen? Toch besluit het eendje het erop te wagen en hij zwemt op de zwanen toe. Hij wachtte 'de dood af.. maar zag daar onder zich zijn eigen beeld, maar dat was niet langer een stuntelige donkergrijze vogel, lelijk en lomp. Het was zelf een zwaan.' Voor God is er geen enkele schijn, hij weet wie ik ben en wat ik waard ben, zegt de Franse filosoof Louis Lavelle. 'Wanneer ik mij dan naar hem wend, telt er niets meer in mij dan wat ik ben.' Het

eendje dat in de spiegel van het water kijkt, ziet voor het eerst wat hij zelf is en altijd al was, een zwaan, niet dat wat anderen van hem maakten, een lelijk eendje. Hij blijkt te zijn wat wij allemaal willen zijn: beminnenswaardig. Dat is het eerste wonder dat het eendje meemaakt. Het heeft een lange reis gemaakt, net als de koningszoon in het sprookje *De klok*, die het al bijna had opgegeven. En dan is het wonder daar inééns, onverwacht, als een openbaring, een genade, helemaal niet spectaculair en 'bovennatuurlijk', maar heel 'gewoon', en toch van een andere orde. Het wonder is er, maar je moet ook willen kijken, en zien, met 'andere ogen.' In het Johannesevangelie spreekt Jezus tegen de zoekende leerlingen ('Rabbi, Meester, waar verblijft u') een bevrijdend woord: 'Kom en je zult zien'. Als de twijfelende, sceptische Natanaël zich uiteindelijk aan Jezus gewonnen geeft, zegt Jezus: 'Gij zult grotere dingen zien dan deze.' Het eendje dat in het heldere water kijkt, ziet ineens heel andere dingen. Dat is het eerste wonder dat het eendje overkomt. Het tweede wonder is dat van de liefde. De grote zwanen doden hem helemaal niet! Ze zwemmen om hem heen 'en streelden hem met hun snavel.' En zelfs 'de seringen bogen zich met hun takken tot in het water naar hem toe.' Lees het sprookje maar voor aan kinderen die uitgestoten zijn of ongelukkig met zichzelf. Het doet wonderen. Geloven, zei Kierkegaard, is door het absurde heen, blijven hopen 'dat alle dingen mogelijk zijn.' In sprookjes en in de bijbelse geschriften staat dat het wonder kán. Andersens wist heel goed, net als wij, dat het hier op aarde nooit helemaal goed zal zijn. Er blijven eendjes die bang moeten zijn om te worden doodgepikt. In het sprookje licht al vast iets op dat het anders kan en anders moet. Waaruit blijkt dat God ingrijpt als het op deze wereld niet meer is áán te zien, vraagt Elie Wiesel zich af! In zijn *Mijn liefde voor de profeten* zegt hij dat er toch zoiets is als een zacht, bijna kwetsbaar ingrijpen van God, maar ook dat God en de engelen de mensen vragen méé te helpen. Wilt u wonderen, zegt Wiesel, volsta dan niet met alleen de hemelen aan te roepen, maar werk met God mee. De messias komt pas, zei rabbi Jochanan, op de dag waarop 'de wereld volledig rechtvaardig is of volledig schuldig.' Andersens zegt het op zijn manier. Blijf het in deze wereld toch proberen, zorg ervoor dat eendjes vrij kunnen rondzwemmen, niet gedood door zwanen, maar juist door hen gestreeld met hun snavel, in een tuin waar het voorjaar is, waar de appelbomen in bloei staan en de seringen geuren.